

O'SMIRDA SUITSIDAL XULQNI KELTIRIB CHIQUARUVCHI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Rasulova Feruza Fayzullaevna

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi "Din psixologiyasi va pedagogika" kafedrası dotsenti (PhD)

Annotatsiya. Ma'lumki, shaxsning shakllanishi dinamik xususiyatga ega. Shuning uchun uning rivojlanishida goho ilgarilab ketish, goho taraqqiyotdan orqada qolib ketish holatlari kuzatiladi. Oqibatda, ba'zan o'smirlarning hatti-harakatlarida o'zini o'zi mahkum qiluvchanlik belgilari namoyon bo'lishi kuzatiladi. Ushbu maqolada uning vujudga kelish sabablari, oqibatlari va oldini olish choralari yoritiladi.

Kalit so'zlar. Suitsidal holat, disfunktsiya, patologik va nopatologik holat, adaptatsiya, dissotsial, psixokorreksion, genezis, affektiv reaksiya, deformatsiya.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЫЗЫВАЮЩИЕ СУИЦИДАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ У ПОДРОСТКОВ

Расулова Феруза Файзуллаевна

доцент кафедры «Психология религии и педагогики» Международная исламская академия Узбекистана

Аннотация. Известно, что формирование личности обладает свойством к динамичному росту. Поэтому в развитии личности бывают случаи прогресса, иногда отставания. В результате иногда наблюдается, что подростки проявляют признаки самоосуждения в своем поведении. В данной статье описаны причины, последствия и меры профилактики возникновения таких признаков.

Ключевые слова. Суицидное состояние, дисфункция, патологическое и непатологическое состояние, адаптация, диссоциация, психокоррекция, генезис, аффективная реакция, деформация.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS CAUSING SUICIDAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Rasulova Feruza Fayzullaevna

Doctor of Philosophy in Psychological Science (PhD)

and about Associate Professor of the Department of Psychology, Religion and Pedagogy International Islamic Academy of Uzbekistan

Abstract. It is known that the formation of personality is dynamic. This is why in the development of personality both progressing and lagging behind cases happen. As a result, it is observed that sometimes teenagers demonstrate signs of self-condemnation in their behaviour. This article describes reasons, consequences and prevention measures for the emergence of such signs.

Key words. Suicidal state, dysfunction, pathological and non-pathological condition, adaptation, dissociation, psychocorrection, genesis, affective reaction, deformity.

Mavzuni dolzarbligi. XXI asr shaxs va jamiyat, shaxslararo munosabatlar o'rta sidagi o'zaro ta'sirlar muammosini keskinlashganini ko'r satdi. O'z navbatida, mazkur muammo inson va jamiyat rivojida destruktiv tendentsiyalar kuchayishi va yig'ilishiga turtki bo'ldi. Ushbu destruktiviyalarga javob tariqasida salbiy tusdagi deviativiyalarning turli shakllari vujudga keldi. Xavfli tomoni shundaki, rivojlangan mamlakatlarda o'zini o'zi vayron qilishning eng dahshatli shakli bo'lgan suitsidlar to'loqining kuchayishidadir. Eng murakkab ijtimoiy hodisa va deviant xulqning asosiy ko'rinishlaridan bo'lgan suitsidal xulq avvalo, sotsiolog va psixologlar, shuningdek, tarixchilar, madaniyatshunoslar, faylasuflar tomonidan jiddiy o'rganilishni taqozo etadi. Har yili o'z xohishiga ko'ra minglab odamlar hayotdan ko'z

yummoqda. O'z joniga qasd qilish darajasi va miqdori (aholining har 100 mingga hisobidan) jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va axloqiy holatining indikator bo'lib xizmat qiladi. Demakki, suitsidal xulq xavfini tadqiq etish zaruriyati, birinchidan, zamonaviy jamiyatning turli sohalarida tutgan o'rni va hissasini ortishi bilan; ikkinchidan, jamiyat o'zgaruvi shart-sharoitlarida mazkur muammoning yetarlicha o'rganilmaganligi bilan; uchinchidan, insonning ham jismoniy, ham ijtimoiy salomatligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga doir jamiyat va davlat ehtiyojlari bilan belgilanadi.

O'smirlarning jismoniy va ruhiy salomatliklari bilan bog'lik muammolar ularning jismoniy shikastlanishlar va ruhiy tushkunliklar natijasida kelib chiqishi bilan bog'liq bo'lib, bu ularning shaxslararo munosabatlariga salbiy ta'sir etadi. Xulq-atvordagi og'ishlarning ham ma'nan, ham jismonan tanazzuli ular turmush tarzining nosog'lom kechishiga, ularni turli zararli illatlar sari yetaklaydi. Biz o'zini o'zi mahkum qiluvchi xulq-atvor deganda, nafaqat organizmning jismonan nosog'lomligi, balki o'smir shaxsi rivojida axloqsizlik, ma'naviy qashshoqlik, turli darajadagi dezadaptatsiyaga olib keluvchi shaxs disfunktsiyalarini tushunamiz. O'smir shaxsida disfunktsiyalar kechishi patologik va nopatologik ko'rinishga ega.

Muammoning tahlili. O'smirlarda o'zini o'zi mahkum qiluvchi xulq-atvor va uning tasniflari quyidagicha ifodalanishi mumkin.

I. O'smir shaxsi buzilish darajasi: a) old patologik; b) nopsixotik; v) psixotik.

II. Mahkum qiluvchi xulq-atvor tiplari: a) hayotiy talofat; b) jismoniy ziyon; v) ma'naviy-axloqiy kamolotga ziyon; g) ijtimoiy mavqega ziyon.

III. Ijtimoiylashuv adaptatsiya bosqichlari:

a) barqaror adaptatsiya;

b) parial adaptatsiya;

v) beqaror adaptatsiya;

g) dezadaptatsiya. [9; 26]

O'smir shaxsidagi buzilish darajalarini quyidagi misol orqali yaqqol ifodalash mumkin. Masalan, alkogolga nisbatan moyillikni olaylik. Har zamonda ichib turish, ya'ni alkogolga epizodik xususiyatli moyillik, bayramlarda, do'stlar davrasida, vaqtni qiziqarli, maroqli o'tkazish bilan bog'liq holatlar garchi ushbu holat ham o'smir shaxsi shakllanishiga ma'lum darajada ta'sir qilsada, albatta patologiya emas. Alkogolni tez-tez qabul qilish oqibatida unga bog'lanib qolish esa patologiya, lekin psixotik daraja emas.

Agar alkogolga yoki narkotik moddalarga ruju qo'yish xaqiqiy kasallik simptomi darajasiga yetganda, ular bilan bog'liq chuqur o'zgarishlar («lomka») ro'y bersa, bu psixotik daraja xisoblanadi.

Mahkum qiluvchi xulq-atvor tiplari psixologiyada quyidagilarga ajratiladi: a) shunday hatti-harakat va xulq-atvor mavjudki, bu individum uchun zararli xisoblanib, u o'zini o'zi o'ldirish (suitsidal holat) bilan tugashi mumkin. Lekin tavakkalchilik bilan bog'liq sport turlari, jumladan, avto va moto poygalar, alpinizm, boks yoki, xayot uchun xavfli kasbkor; o't o'chiruvchi, kaskador, jamoat tartibi va milliy xavfsizlikni saqlash bo'linmalari ba'zi vakillarining faoliyati (garchi ular nimaga ketayotganlarini chuqur anglagan taqdirda ham, ba'zan o'z hatti-harakatlarining oxiri o'lim bilan tugasada), albatta bundan mustasno. Chunki bunday mas'uliyatli kasb egalarida o'ziga ishonch, har qanday vaziyatda o'zini sinab ko'rash va g'alaba nashidasi ustivorlik qiladi; b) o'z organizmiga jismonan zarar yetkazish bilan bog'liq bo'lgan, depressiv holat (ruxiy azoblanish) natijasida o'ziga o'zi tajovuz qilishi bilan kechadi; v) mahkum qiluvchi xulq-atvorning tipi jamiyat tomonidan qabul qilingan umuminsoniy me'yorlarga zid bo'lgan delikvent xulq-atvor xususiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Bunda nafaqat umumbashariy me'yorlar, balki umuminsoniy qadriyatlar, diniy me'yorlarni saqlash nazarda tutiladi. Aks holda insoniyat o'zining ibtidoiy ajdodlaridan farq qilmay qolar edi. Garchi inson davr o'tishi bilan biologik tuzilishi nuqtayi nazaridan chuqur o'zgarishlarga uchramagan bo'lsada, lekin o'zining milliy an'analariga, milliy madaniyatiga, milliy ahloq me'yorlariga qarshi tutar ekan, u ma'naviy qashshoqdir. Zero, to'rt muchchasi sog'lom o'smirning assotsial (aksilijtimoiy) guruxlardagi ishtirokini, axloq tuzatish muassasalariga tushib qolishini, turli ekstremistik guruxlardagi faoliyatini, o'zining hayotini barbod qilishini faqat uning o'zini o'zi

mahkum qiluvchi xulq.-atvoridangina izlash mumkin; g) mahkum qiluvchi xulq-atvorning keyingi tipini ijtimoiy mavqega ziyon-zahmat yetkazish, deb atash mumkin. Oddiy bir misol, o'smir o'z ota-onasiga ko'ngilsiz tashvish keltirish maqsadida o'qishni tashlaydi. Bu bilan u o'zini o'zi tasdiqlashga urinida va hokazo. Qayd etilgan holatlarning barchasida ijtimoiy dezadaptatsiyaning u yoki bu darajalari izohlanadi.[7; 55]

Shunday qilib, o'smir hayotining kechishida ba'zan «ko'z ilg'amas o'zgarishlar», ba'zan esa favquloddagi «yangiliklar», «yorqinliklar» umumiy ta'sirida uning taqdirini o'zgartiruvchi ma'naviy tushkunliklar ham ro'y beradi. Shulardan biri — o'smirning o'z joniga qasd qilishi bilan bog'liq hatti-harakatidir.

Sir emaski, o'z joniga suiqasd qilish jamiyatga hamda oilaga ma'naviy va moddiy jixatdan juda katta zarar keltiradi. Chunki o'z joniga qasd qilgan o'smir: a) ma'lum muddat o'qishga (ishga) yaroqsiz bo'lib qolishlari; b) surunkali davom etuvchi og'riqdar sabab turli asabiy zo'riqlashlarning ortishi; v) ham jismoniy, ham ruhiy majruhlik, nogironlik; g) o'z joniga qasd qilishga urinishning yanada kuchayishi holatlarini boshidan kechiradilar.

O'z joniga qasd qilish genezisida oilaning, oila a'zolari, ular orasidagi shaxslararo munosabatning o'rni beqiyos. Oiladagi nosog'lom psixologik muhit shaxs rivojlanishida ijtimoiy-psixologik deformatsiya omili sifatida yuzaga chiqadi va uni o'z joniga qasd qilishga undaydi.

O'z joniga qasd qilish va o'z joniga qasd qilishga urinish muammolari bilan shug'ullangan bir qator olimlar M.G. Davletshin, R.B. Shoumarov, S.A. Oxunjonova, A.G. Ambrumova, L.I. Pustavalovalarning fikricha, ushbu holat sodir etilishidagi oilaviy omillar o'rini quyidagilar bilan izohlash mumkin: [5; 173]

- ilk bolalik davrida oilada otaning yoqligi;
- oilada farzandga ona mexrining yetishmasligi;
- oilada ota-onalik nufuzining yetarli darajada emasligi;
- oilada matriarxal uslub munosabatlarning yetakchiligi;
- oilaviy munosabatlarda o'z o'rini topa bilmagan katta yoshli oila a'zolarining «o'zligini» tasdiqlash maqsadidagi turli xil urinishlari: a) emotsional «portlash», b) bolaga jazo usullarini qo'llash, v) bolaga tan jarohat yetkazish;
- ajrashgan oilalar;
- oilada yoki oila shajarasida o'z joniga qasd qilgan va qasd qilishga uringan kimsaning mavjudligi va xokazolar.

Xulosa. Demakki, suitsidal xulq xavfini tadqiq etish zaruriyati, birinchidan, zamonaviy jamiyatning turli sohalarida tutgan o'rni va hissasini ortishi bilan; ikkinchidan, jamiyat o'zgaruvi shart-sharoitlarida mazkur muammoning yetarlicha o'rganilmaganligi bilan; uchinchidan, insonning ham jismoniy, ham ijtimoiy salomatligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga doir jamiyat va davlat ehtiyojlari bilan belgilanadi. O'smir shaxsini o'rganishga qaratilgan barcha yondashuvlarga, tamoyillarga zamon ruhi orqali nazar tashlash talab etiladi. Bizni qiziqtirayotgan psixik buzilishning paydo bo'lishi va namoyon bo'lish jarayoni, uni tashkil qiluvchi xususiyatlari hamda kechishini chuqur tahlil qilish mahkum qiluvchi xulq-atvor rivojlanishining nazariy jihatlarini tahlil qilish, so'ngra shakllantiruvchi tajriba majmuasini yaratish orqali psixokorreksion tuzatish va tarbiyaviy ta'sirlar tizimining asosi bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

Бандура А, Уолтерс Р. (2000). Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений. — М.: Эксмопресс. 2000. -15 с.

Michael P. Nichols, PH.D. Richard C Schwartz, PH.D. (2001) Family therapy. Concepts and methods. Fifth Edition. Allyn & Bacon Pearson Education, Inc.

Семенюк Л.М. (1996). Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. Москва.: — Воронеж, 1996. — 49 с.

Смирнова Т. П. (2004). Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «психологический практикум». — Ростов н/д: «Феникс», 2004. — 55-56 с.

Черников А. (2001) Системная семейная терапия (Интегративная модель диагностики) Москва. Независимая фирма "Класс". - 66 с.

Rasulova, F. F. (2016). Characteristics of principal ways and methods of correction of aggressive behavior among teenagers. Theoretical & Applied Science, (9), 173-176.

Расулова Ф. Ф. Агрессивное поведение и агрессивность личности //Путь науки. – 2016. – №. 7. – С. 29.

Расулова Ф. Ф. Психологическая помощь практического психолога в работе с агрессивным ребенком //Молодой ученый. – 2020. – №. 16. – С. 43-45.

Расулова Ф. Ф. ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИКИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ 6-7 ЛЕТ //Science Time. – 2021. – №. 11 (95). – С. 19-22.

Расулова, Ф. Ф. (2020). Дифференциально-психологические особенности агрессивности у подростков. Наука и мир, 2(4), 87.